Demjén-Szőlő-hegy III korai felső paleolit lelőhely

Béres Sándor

Email: sberes1956@gmail.com

Kerekes Dalma

ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest

Email: kerekedalma0214@gmail.com

Kivonat. Az utóbbi évtizedekben a Déli-Bükk területén több új lelőhely vált ismertté. Ezek egyike a Demjén feletti Szőlő-hegyen 2017-ben azonosított Szőlő-hegy III. Az új lelőhelyen előkerült régészeti anyag 81 leletéből 29 típusos eszközt tudtunk azonosítani. A típusos, mindennapi tevékenységhez szükséges eszközök magas aránya alapján a megtelepedés inkább alaptábornak minősíthető, melyen csak mérsékelt műhelytevékenység folyt. Dolgozatunk célja az új lelőhely kronológiai besorolása mellett a Szőlő-hegyen korábban megismert telepek régészeti anyagával történő összehasonlítása, valamint távolabbi analógiák megkeresése. Az újonnan felfedezett lelőhely anyaga rendkívüli hasonlóságot mutat a platon régebb óta ismert Szőlő-hegy I lelőhely gyűjteményével mind tipológiai értelemben, mind a nyersanyag-összetétel alapján. Az utóbbi megfigyelés azért is fontos, mert a korai felső paleolit telepeken az egész északkelet-magyarországi régióban nem találoztunk hasonló nyersanyag-összetétellel. Az Aurignacien iparra jellemző eszközök és technológiai jegyek, valamint a korábban megismert Szőlő-hegy I és II lelőhelyek anyagával történt összehasonlítás alapján lelőhelyet Aurignacien kultúra korai szakaszába soroltunk.

Kulcsszavak: Aurignacien kultúra, nyersanyag-gazdálkodás, technológia, tipológia

Hivatkozás: Béres, S., & Kerekes, D. (2021). Demjén-Szőlő-hegy III korai felső paleolit lelőhely (The Demjén-Szőlő-hegy III Early Upper Palaeolithic Site). In N. Faragó, A. Király, & K. I. Szegedi (szerk.), *A tealevelektől a levélhegyekig. Tanulmányok Mester Zsolt tiszteletére 60. születésnapja alkalmából* (pp. 63–76). Litikum & ELTE BTK Régészettudományi Intézet.
<https://doi.org/10.23898/litikumsi01a03>

Demjén-Szőlő-hegy kutatása T. Dobosi Viola 1975. évi Demjén-hegyeskőbérce ásatásával kezdődött (T. Dobosi, 1976), aki a Szőlő-hegyen is gyűjtött kisebb, pattintott kovákból álló anyagot, amely a Magyar Nemzeti Múzeumban került belső tárolásra (Zandler, 2012). Ezt követően a szerző (B. S.) kereste fel az érintett területet 1999-ben és 2000-ben, viszont ezek a terepszemlék csak a plató nyugati (község feletti) peremét érintették. Ez a terület jelenleg a Szőlő-hegy II lelőhelyhez tartozik, aminek kulturális besorolása (feltehetőleg Aurignacien előtti) korai felső paleolitikum. A 2005-től a szerző (B. S.), valamint Zandler Krisztián részvételével folyt intenzívebb terepbejárások során sikerült megállapítani a platón található lelőhelyek elhelyezkedését és kiterjedését, valamint nagy vonalakban tisztázódott a leletanyagok kulturális hovatartozását. 2017-től a talált leletek GPS koordinátái is feljegyzésre kerültek, ami lehetővé tette a leletszóródás pontosabb megállapítását.

Demjén-Szőlő-hegy III lelőhely 2017 tavasza óta ismert, a régészeti leletanyag a szőlő-hegyi plató déli lejtőjén, kisebb koncentrációkban jelent meg a felszínen (2017-től a szerzők közösen kutattak a területen). A kb. 80×60 m kiterjedésű lelőhely centruma 47° 49' 53" N; 20° 20' 26" E koordináták alatt található, a tengerszint feletti magassága 218 m. Egyelőre nem tisztázott, hogy a megtelepedés ténylegesen a déli lejtőn helyezkedett el, vagy a leletek a kultúrréteg kiemelkedése, majd a lejtő későbbi lepusztulása során kerültek a megtalálási helyükre. A Szőlő-hegy platója Laskó-patak bal partján, közvetlenül Demjén község felett fekszik, a plató legmagasabb pontja 90 m-re a Laskó-patak felett helyezkedik el. A Bükkalját fedő tufit a harmadkori vulkanizmus hatására alakult ki. Kiemelkedése során, a késő pliocén-korai pleisztocén idején tömegét észak-déli irányban völgyek szabdalják föl. A Bükkalja területének legnyugatibb ilyen völgyében fut a Laskó-patak (Tóth, 1983). A patakra merőleges zsákvölgyek a pleisz-

tocén időszakban kisebb platókat hoztak létre, melyek egyike a Demjén feletti Szőlő-hegy. A terület a mai felszínalakítási képét tehát a negyedidőszakban nyerte el, ami előnyösnek bizonyult a jégkori csoportok megtelepedésére. A plató nyugati széle meredeken törik le a patak völgy irányába, megfigyelhetővé téve a völgy jelentős szakaszát, valamint a szemben fekvő laposabb területeket, miközben a magaslatot szegélyező zsákvölgyek a platóra való feljutást tették kényelmessé (1. ábra).

Szőlő-hegy III lelőhely pattintott kő nyersanyagai

A lelőhelyen talált pattintott kövek nyersanyagait a szakirodalomban ismert szempontok szerinti három csoportra bontottunk (T. Biró & T. Dobosi, 1991, 8. o.). Jelen dolgozatunkban helyinek tekintjük a 25 km-nél nem távolabbi nyersanyagot, regionálisnak a 25–100 km távolságban lévő nyersanyagot és távolságának az ennél távolabbról beszerzett nyersanyagot.

Esetünkben a helyi csoportba a déli-bükki nyersanyagok tartoznak. A tárgyalt lelőhelyen a helyi nyersanyagok csoportjából a radioláriás márgának van a legnagyobb szerepe, ebben a kategóriában csak ilyen retusált darabokat találunk. A beszerzési terület a Déli-Bükk hegylábi kavicsdepóira eshetett, ahol másodlagos helyzetben, kavics formában fordul elő (Mónosbél, Bükkzsérc) (Pelikán, 1986). Ebből a kovafajtából többnyire jó minőségű változatokat találunk a demjéni lelőhelyen. A kavicskérges darabok előfordulása alapján feltételezhető, hogy többnyire kavics formában kerültek a Szőlő-hegyre. További helyi (déli-bükki) nyersanyagok, úgymint az átkovácsodott homokkő (régőbbi nevén Mátraháza-Felnémet típusú opál) (T. Biró & T. Dobosi 1991, 16. o.), valamint a bükki radiolarit (Pelikán, 1986) alárendelt szerepet játszanak, melyekből a gyűjteményben csak egy-egy szilánkot találunk. Mind a két szilánkon kavicskéreg látható, így valószínűleg ezek is kavicsdepókból származnak.

1. ábra. Demjén-Szőlő-hegy pozíciója az Északi-középhegységben, és a lelőhelyek pozíciója a Szőlő-hegyen. Alaptérkép: Google Earth; Grafika: Béres Sándor

A helyi nyersanyagokon belül külön csoportba soroltuk a Laskó-patak völgyében megtalálható egerbaktai átková sodott homokkővet, átková sodott tufitot, valamint a Szőlő-hegy közvetlen szomszédságában is előforduló, tufába ágyazódott opálféleségeket (helyi I. csoport). A többi, 25 km-en belüli nyersanyag a helyi II. kategóriába került. A helyi nyersanyagok e felosztását indokolja, hogy az egyes őskori kultúrák az átková sodott homokkővet, a tufitot és a helyi opálokat (azaz helyi I. csoportba tartozó kovákat) szinte egyáltalán nem alkalmazták, mások viszont kifejezetten előnyben részesítették ezeket a nem túl jó minőségű, viszont bőségesen rendelkezésre álló kovákat.

A regionális nyersanyagok közé a 25–100 km távolságból beszerezhető kovaféleségeket soroltuk. Ebbe a csoportba az Északi-középhegységben előforduló nem-helyi nyersanyagok tartoznak. A regionális nyersanyagok szerepe a helyi kovákhoz képest valamivel jelentősebb. Legnagyobb részük

limnoszilicit változatokból áll, melyek geológiai eredetét sok esetben nem tudjuk meghatározni. Emellett egyes kavicskéreggel rendelkező, sokszor patinás kovákat nehéz megkülönböztetni a limnoszilicitektől (pl. nummulitiszes tűzkő), melyeket szintén regionális csoportba soroltuk (Markó & Kázmér, 2004).

Következő regionális nyersanyagunk a Kárpáti obszidián, amit egy retusált darab és egy retusálatlan szilánk képvisel a lelőhelyen. A limnoszilicittel ellentétben ezek egyértelműen jelzik a nyersanyag beszerzési irányát (a Tokaj-Eperjesi hegység felé). A tárgyalt lelőhelyen a makroszkopikusan felismerhető két gyakoribb kárpáti obszidián változathoz (T. Biró, 1981), csak a kárpáti 1. típust azonosítottunk, ezzel szemben a szomszédos Szőlő-hegy II telepen a kárpáti 2. változat fordult elő.

A távolsági csoportot a 100 km-nél távolabbi geológiai forrásból származó nyersanyagok alkot-

1. táblázat. Szőlő-hegy III, lelettipusok nyersanyag szerinti megoszlása.

Lelettipus	Kárpáti radiolarit	Volhíniai kova	Obszidián	Limnoszilicit	Radioláriás márga	Átkovárosodott homokkő	Bükki radiolarit	Egyéb	Összesen
Nyersanyagdarab				1	1				2
Magkő	2			1					3
Penge	3			3	1				7
Szilánk	17	1	1	2	2	1	1		25
Töredék	1			2	2				5
Pattinték	10								10
Eszköz	21		1	3	3			1	29
Összesen	54	1	2	12	9	1	1	1	81

ják. Ezek közé tartozik lelőhelyünk legfontosabb nyersanyaga, a kárpáti radiolarit. A retusált darabok 72%-a, az összes lelet 68%-a készült ebből a nyersanyagból. A kárpáti radiolarit darabokon kavicskéreg gyakorlatilag nem fordul elő, tehát a nyersanyag (legalábbis zömmel) elsődleges geológiai forrásból származik. Pontos beszerzési helyét nehéz megállapítani, a Klippen-öv nevű formációban a Fehér Kárpátoktól a Lőcsei-hegységig 250 km-en át többfelé előbukkan a Kárpát-medence északi peremén (Plašienka, 2018). A geológiai források Demjéntől 120 és 200 km közötti távolságra helyezkednek el. Ezek közül a Demjénhez legközelebbi primer előfordulások a Eperjestől északnyugatra, a Tarca-folyó mentén ismertek, a tárgyalt lelőhelyünkötől 120–140km-re (Volanská, 2014, 175. o.). Az egyetlen Kárpátokon túli nyersanyag a volhíniai (pruti) kova. Nyugat-Ukrajnában a Dnyeszter mentén nagy területen megtalálható, Demjénhez legközelebbi előfordulásai 300 km távolságra fekszenek Ivan-Frankivski körzetben, Halics város környékén (Sytnyk et al., 2008), A vizsgált gyűjteményben csak egy lelet szerepel a fenti kovafajtából, viszont a geológiai forrás távolsága fontossá teszi a nyersanyag megjelenését.

A leletanyag összetétele

A feldolgozott régészeti anyag összesen 81 darabot számlál, melyekből 29 megmunkált eszköz (36%). A műveletsor kezdeti lépését jelentő nyersanyag darabokból két példányt találunk, a magkövek száma 3, szupportoknak tekinthető pengéből 7, szilánkból 25 található a gyűjteményben. A gyártási hulladék kategóriába 5 darab nyersanyag-töredék és 10 kisméretű retusszilánk került. A leletek nyersanyag szerinti megoszlását az 1. táblázat foglalja össze.

Nyersanyag darabok: a két nyersanyag darab egyike feltehetőleg limnoszilicit kavics, kezdeti leválasztásokkal, de a kiterjedt kéreg miatt a lelet pontos nyersanyaga nehezen állapítható meg. A másik nyersanyag darab: radioláriás márga, amely viszont blokk formában kerülhetett begyűjtésre. Mind a két darabot a lelőhelyhez viszonylag közel találhatták (maximum 25–50 km-en belül).

Magkövek: a 3 darab magkő egyike helyi radioláriás márga, kettő kárpáti radiolarit. Az egyik radiolarit példány (2.2. ábra) és a radioláriás márgából készült darab (2.1. ábra) prizmatikus pengemagkövek egy leütési felülettel és egy debitázsfelülettel. Mindkét magkő debitázsfelületén csak

2. táblázat. Szőlő-hegy III, eszköztípusok nyersanyag szerinti megoszlása.

Eszköztípus	Kárpáti radiolarit	Volhiniai tűzkő	Obszidián	Limnoszilicít	Radioláriás márga	Átkovárosodott homokkő	Bükki radiolarit	Egyéb	Összesen
Pengevakaró	4								4
Szilánkvakaró	1		1	1					3
Carenoid vakaró	1								1
Fúró	1								1
Diédre véső	1				1				2
Véső csonkításon	1								1
Retusált penge	5			1				1	7
Csonkított eszköz	2				1				3
Völgyelt eszköz	1								1
Fogazott eszköz	1								1
Kaparó	1								1
Egyéb	2			1	1				4
Összesen	21	0	1	3	3	0	0	1	29

azonos irányú leválasztások nyomai figyelhetők meg. A radioláriás márga magkő leütési felülete sima, a kárpáti radiolarit magkővön pedig preparáció nyomai láthatók.

A másik kárpáti radiolarit magkő (2.3. ábra) egy már korábban kimerített darab újrahasznosítási kísérletének eredménye. A magkő alsó részének eltávolítása után (*foot preparation*) ellentétes irányban folytatták a penge és lamella leválasztásokat a magkő kimerüléséig. Emellett a kimerített darabon egy gerinc kialakításának nyomai is láthatók. Az utolsó fázishoz tartozó leütési felület sima, preparáció nyomai nem láthatók, a debitázs felszín azonos irányú leválasztásokat mutat.

Pengék: összesen 7 darab penge és pengetőredék található a feldolgozott anyagban, nyersanyag szerint 3 db kárpáti radiolarit, 3 db limnoszilicít, vagy kovakavics és 1 db radioláriás márga. Csak egy teljes penge fordult elő, mellette egy proximá-

lis, egy disztális és 4 meziális pengetőredék található. A penge szupportok hosszmeretei 36 és 46 mm közötti értékeket mutatnak, tehát viszonylag szűk sávban szóródnak. Talon két pengénél volt vizsgálható, leválasztásuk, lágy ütővel történt (a talonokon ajak figyelhető meg).

Szilánkok: a gyűjtemény 25 szilánkja 61×48 mm és 21×16 mm közötti méretekkkel rendelkezik. A szilánkok között csak kettőn látható kéreg, ezek nyersanyaga átkovárosodott homokkő és bükki zöld radiolarit. A szupport szilánkok leválasztása két kivétellel kemény ütővel történt.

A szilánkok nyersanyaga 65%-ban kárpáti radiolarit (17 db), melyek mellett két ép radioláriás márga szilánk, illetve egy-egy limnoszilicít, kovakavics, kérges bükki radiolarit, kérges átkovárosodott homokkő, kárpáti 1. obszidián és (retusált?) volhiniai kova szilánktöredék szerepel a gyűjteményben.

2. ábra (fent). Szőlő-hegy III, magkövek. Rajzok, grafika: Béres Sándor.

3. ábra (túldalalon). Szőlő-hegy III, eszközök. Rajzok, grafika: Béres Sándor, Kerekes Dalma.

4. ábra. Demjén-Szőlő-hegy I–III. Retusált eszközök nyersanyag kategóriák szerinti megoszlása (normalizált értékek %-ban).

Retusált eszközök

A retusált darabok alacsony száma (29 db) nem teszi lehetővé a gyűjtemény elemzését statisztikai módszerekkel, ennek ellenére van lehetőség tendenciák megfigyelésére, és hasonló karakterű anyagokkal való összehasonlításokra (2. táblázat).

Az eszközök között legnagyobb mennyiségben megmunkált pengéket találunk (9 db). Ezek között 7 retusált és kettő retusált-csonkított penge található.

Retusált pengék: a lelőhelyen teljes retusált pengét nem találtunk, a törött darabok között 2 proximális, 1 disztális és 4 meziális töredék szerepel. Méreteik $47 \times 26 \times 14$ mm és $18 \times 20 \times 2$ mm között szóródnak, de a legkisebb szélességi adat 14 mm. Retusált lamella vagy mikropenge (szélesség < 12 mm) nem került elő. Nyersanyag szempontjából a retusált pengék között 5 kárpáti radiolarit, egy limnoszilit és egy nem azonosított fekete színű kova (lidit?) fordult elő. Retus kettő esetben mindkét élén végig (3.7, 9 ábra), egy esetben jobb élén végig, bal élén szakaszosan látható. Négy esetben a retus csak az egyik élén figyelhető meg (3.8.

ábra), egy pengére Aurignacien retust vittek fel (3.10. ábra). A $40 \times 25 \times 13$ mm méretű vaskos gerincpenge meziális töredéke bal élén retusált, vállazott, jobb élén völgyelt darab (3.11. ábra).

Csonkított darabok: két eszköz esetében a csonkítás retusált pengén, egy esetben retusálatlan szilánkon történt. Az utóbbi nyersanyaga kárpáti radiolarit, mérete $50 \times 28 \times 13$ mm, a csonkítás a törést követően a disztális végen történt. A csonkított retusált darabok egyike kárpáti radiolaritból készült, mérete $47 \times 15 \times 4$ mm (3.6. ábra). A másik nyersanyaga radioláriás márga, mérete $52 \times 25 \times 10$ mm, a retus a bal élén részleges, hátla.

Vakarók: a megmunkált pengék után a második legjelentősebb eszközkategória (8 db). Ezek között 4 pengevakarót, 3 szilánkvakarót és egy *caréné* kettős vakarót találunk. Egy vakaró szupport típusa nem állapítható meg. A *caréné* vakarón kívül az összes további darab vékony szupporton készült.

Mind a négy pengevakaró retusált pengén készült, és mindegyik nyersanyaga kárpáti radiolarit. A $62 \times 23 \times 10$ mm méretű pengevakaró fordított

tájolású (vakarófront a szupport bázisán található), a disztális vége letört, a törés részlegesen csonkított. A jobb oldali éle részlegesen retusált, a bal oldali élen váltakozó retus található (3.4. ábra). A 36×16×6 mm méretű pengevakaró talonját eltávolították (csonkítás), a jobb éle retusált. A 45×16×5 mm méretű pengevakaró előlapjának egy részét kéreg fedi, a bal oldali él a hátapon retusált, a talonját részben eltávolították (3.3 ábra). A negyedik, 16×22×5 mm méretű eszköz rövid pengetőredéken készült, a proximális végén egy völgyelés került kialakításra, mindkét éle retusált (3.1. ábra).

Mind a három szilánkvakaró vékony szilánkon készült, szilánk szupportjaik szabálytalan formájúak, a vakarófrontok kialakítása esetleges (atipikus eszközök). A 46×39×8 mm méretű szilánkvakaró nyersanyaga limnoszilit, talonja nincs (a bázis letört). A kb. 20 mm széles vakarófront a szupport jobb élén került kialakításra, a vakarófronton kívül a szilánk disztális vége is részlegesen retusált a hátapon. A 17×22×7 mm méretű szilánkvakaró nyersanyaga sötétszürke radiolarit (kárpáti?), a bal oldali éle retusált, talonja hiányzik (3.2. ábra). A harmadik, 20×20×4 mm méretű, kárpáti 1. obszidián eszköz vakarófrontja inverz retussal került kialakításra, az eszköz bal oldali éle részlegesen retusált, talonja hiányzik.

Hajógerinc alakú vakaró (*caréné* vakaró-magkő): Egyetlen darab került elő a lelőhelyen, mérete: 33×19×16 mm. Tipológiai értelemben hajógerinc alakú-orros kettős vakaróról beszélhetünk, a proximális végén hajógerinc alakú, disztális végén orros kialakítás található. Nyersanyaga kárpáti radiolarit, a szupport feltehetőleg vaskos penge lehetett. Az eszköz mindkét oldaléle retusált. Mind a proximális, mind a disztális végeken szabályos lamellaleválasztások negatívjai láthatók, a darab minden szempontból tipikus (3.5. ábra).

Fúró: Egy fúró található a vizsgált anyagban, a szilánkon készült eszköz mérete: 48×34×10 mm, anyaga kárpáti radiolarit. A szupport talonja hi-

ányzik, mindkét éle retusált (3.14. ábra).

Vésők: A három vésőből kettő kárpáti radiolarit és egy radioláriás márga nyersanyagú, az előbbi kettő szilánkon, míg az utóbbi pengén készült. A 38×19×6 mm méretű kárpáti radiolarit *dièdre* véső bal éle retusált, talonja hiányzik, a töréssel eltávolított bázison kisebb megmunkálási nyomok figyelhetők meg. A másik 17×33×8 mm méretű kárpáti radiolarit eszköz tipológiai értelemben csonkításon készült véső (bár formai szempontból inkább transzverzális vésőre emlékeztet), az eszközön egyéb alakítást nem találunk (3.13. ábra). A harmadik, radioláriás márga *dièdre* véső pengén készült, mérete 46×13×8 mm, az előlapon kavicskéreg látható, a vésőél befejezetlen (félbehagyott darab?).

Kaparó: Egy darab 30×22×6 mm méretű egyenes élű egyszerű kaparó szerepel a gyűjteményben. A kárpáti radiolarit szilánkon készült darab talonja hiányzik.

Völgyelt és fogazott eszközök: A gyűjteményben egy völgyelt és egy fogazott eszköz található. A völgyelt eszköz egy 54×42×12 mm méretű szilánkon készült, melyen három különböző helyen alakítottak ki völgyeléseket, kettőt a bal és egyet a jobb élen. A bal él a két völgyelés között kissé fogazott, a jobb élen alakított völgyelés hátlaletussal került kialakításra (3.15. ábra). A fogazott szilánkon a munkaél a hátlap felől lett kialakítva, mérete 41×34×13 mm (3.16 ábra).

Atipikus darabok: Kisméretű kárpáti radiolarit retusált szilánk, a disztális végén megkezdett, előlapra felfutó retussal, feltehetőleg félbehagyott vakaró (3.13. ábra).

Bükk radioláriás márga szilánk, a bal élen váltó retussal kialakított orral (félbehagyott orros vakaró vagy fúró?).

Kárpáti radiolarit magköperem eltávolító szilánk, melyen szilánk (vagy penge) leválasztások mellett lamella leválasztási nyomok is láthatók. A bázisánál vállazás figyelhető meg, a disztális végén egy rövid szakaszon retusált (2.4. ábra).

Egy 29×20×6 mm méretű limnoszilit retusált szilánk, vakaróra emlékeztető morfológiával. A retus a szilánk bal élén található és nem terjed ki a teljes éltre.

Technológiai megfigyelések

A három magkő és a hajógerinc vakaró-magkő mindegyike penge, vagy lamella debítázshoz kapcsolódik. Kifejezetten szilánk magkő nem került elő. Ennek ellenére a retusált darabok csak 48%-a készült pengén, a többi szilánkon. A retusálás nélküli szupporthok esetében is a szilánkok túlsúlya figyelhető meg, a pengékhez viszonyított arányuk 25:7 (76% : 24%). A szupporthok közül viszont teljesen hiányoznak a lamellák és a mikropengék, miközben a magköveken és a magkőalakításból származó darabokon egyaránt több esetben találunk lamella negatívokat. Ezen szupporthok hiányát a felszíni gyűjtés jellemző problémájának tudhatjuk be, apró darabok a felszínen nehezen vehetők észre.

Figyelemre méltó a leggyakoribb nyersanyag, a kárpáti radiolarit alacsony aránya a retusálatlan pengék között (3 db a 7-ből, azaz csak 37%), miközben a másodlagos megmunkálás nélküli szilánkoknál jelentős a kárpáti radiolarit túlsúlya (17 db a 25-ből, azaz 68%). Még szembe tűnőbb a különbség, ha a kárpáti radiolarit retusálatlan pengék darabszámát a retusált radiolarit pengeeszközök számával vetjük össze (3 db : 13 db). Tehát az összes talált radiolarit penge 81%-át megmunkálták. A fenti arányoknak az lehet a magyarázata, hogy a kárpáti radiolarit pengék voltak az eszközkészítés legfontosabb céltermékei, azaz a radiolarit szupporthok döntő hányadát további megmunkálásnak vetették alá, eszközkészítésre használták.

A pengék esetében két példányon látható talon. Mindkét penge limnoszilit, az egyiknél a talon vonal-szerű, a másikon kétlapú.

A pengeeszközök között öt esetben figyelhetjük meg a talonokat. A két lágú ütővel leválasztott

kárpáti radiolarit retusált penge közül az egyik talonja sima, a másiké preparált. A kemény ütővel leválasztott vastos, szintén kárpáti radiolarit Aurignacien retusú penge talonja sima. Két radioláriás márga pengeeszköz rendelkezik talonnal. A csonkított penge talonja pontszerű, a *dièdre* vésőé sima. A leválasztás mindkettőnél lágú ütővel történt.

A megvizsgált 11 pengéből 10-nél (ezek nyersanyaga kárpáti radiolarit) az előlapi negatívok és a szupporth leválasztása azonos irányú, ami megszokottnak mondható az Aurignacien leletanyagoknál. Egy esetben, egy átkovácsodott márga pengénél az előlapon ellentétes irányú leválasztási negatívok nyomai látszanak.

A szilánkok legnagyobb része valószínűleg a magkövek formázása és előkészítése során született, így ezek nem voltak a műveltsor termékei. A négy darab talonnal rendelkező szilánkeszköz szupporthja kemény ütővel lett leválasztva, a talon típusa mind a négy esetben sima. A nem retusált szilánkok esetében a kép változatosabb. Hat kárpáti radiolarit szilánkból négy kemény, kettő lágú ütővel lett leválasztva. A lágú ütős darabok talonja sima, a kemény ütővel leválasztott példányok között kettő facetált, egy kétlapú és egy madárszárny típusú található. Mindkét nem-radiolarit bulbusos szilánk kavicskéreggel rendelkezik. A radioláriás márga szilánk kavicskéreg borítottsága 100%-os (primer kéregeltávolító szilánk), így a talonja is kérges. Az egerbaktai átkovácsodott homokkő szilánk talonja facetált, kéreg borítottsága 50% és 25% közötti.

A kárpáti radiolarit felhasználásának intenzitására a retusszilánkok jelentős mennyisége is utalhat (10 db), miközben a többi nyersanyagfajtából egyáltalán nem találtunk ilyen darabokat. A retusszilánkok magas száma a kárpáti radiolarit darabok átalakítására, az elhasznált eszközök többszöri megújítására jelenthet bizonyítékot.

Összefoglalva a Szőlő-hegy III leleteinek technológiai jellemzőit megállapítható, hogy a az egy-

irányú pengedebitázs prizmatikus magköveken folyt. Az azonos irányú leválasztások nyomai a pengék előlapi mintázatán is megfigyelhetők. Ellentétes irányú pengenegatívokkal csak egyetlen esetben találkoztunk. A lamella és mikropenge debitázs közvetett bizonyítékai a hajógerinc alakú vakaró-magkövön, és a leválasztott magköperek megfigyelhetők meg, lamellanegatívok formájában. A szilánkmagkövek hiányából arra következtethetünk, hogy a szilánk szupportok (legalább is a legnagyobb részük) a pengemagkövek formázása, illetve átalakítása során jöttek létre. Fentivel megegyező technológiát Willendorf II lelőhely AH 3. rétegében figyeltek meg (Nigst et al., 2008).

Demjén-Szőlő-hegy paleolit telepei

A Szőlő-hegy platón a dolgozat tárgyát képező (Szőlő-hegy III) telep mellett további két lelőhely ismert (1. ábra).

A magassági pont körüli lelőhely (Szőlő-hegy I) régészeti anyagában szintén a kárpáti radiolarit dominál (aránya a retusált eszközök között 56%), emellett jelentős a retusált eszközök aránya a teljes régészeti anyagban (33%). A gyűjteményben számottevő az Aurignacien iparra jellemző hajógerinc alakú típusok száma. Fentieknek megfelelően a lelőhely Aurignacien besorolást kapott.

Szőlő-hegy I régészeti anyaga összességében gazdagnak mondható, a feldolgozott leletek darabszáma 414, ezen belül típusokba sorolható eszközök mennyisége 140. Ehhez képest csak 6 magkő, 2 magkőnek előkészített nyersanyagtöredék, és 2 magkőmaradék került elő a magassági pont körüli területen. Fentiek alapján az I lelőhely vadásztáborként értelmezhető, melyen a műhely tevékenység csak kisebb mértékben folytatható.

A második lelőhely (Szőlő-hegy II) a plató Laskó-patak feletti peremén található. A régészeti anyagot limnoszilit mellett különböző helyi kovák uralják, melyek között az egerbaktai átkováódott homokkő, régebbi nevén Mátraháza-Felnémet típusú opál a leggyakoribb (helyi I.

nyersanyag kategória). A kárpáti radiolarit ezzel szemben gyakorlatilag hiányzik a lelőhelyről. A régészeti anyag hasonlóan gazdag, mint a Szőlő-hegy I lelőhelyen, 197 retusált eszköz mellett 1049 egyéb kovelet került elő, melyek között 49 magkő is szerepelt. A magkövek és a gyártási melléktermékek magas száma jelentős műhelytevékenységre utal, amely első sorban a helyi I. kategóriába sorolt kovák feldolgozását jelenti. Eltérően a Szőlő-hegy I teleptől, az Aurignacien kultúra emblemikus típusai itt hiányoznak, tehát a lelőhely biztosan nem Aurignacien. Szőlő-hegy II lelőhely régészeti besorolását nehezíti a hasonló leletanyagok hiánya. Analógiaként az Eger-Kőporos-tető és az Egerszalók-kővágó-dűlő lelőhelyeken Janusz Kozłowski által kimutatott korai felső paleolit ipar szolgálhat (ún. *Macrolaminaire* ipar), amely a fenti lelőhelyeken más korszakok anyagával keverve jelenik meg, területileg nem elkülöníthető formában (Kozłowski et al., 2009; Kozłowski et al., 2012). A Szőlő-hegy II lelőhelyen a régészeti anyag viszonylag homogénnek mutatkozik, de a leletanyagban, néhány darab erejéig előforduló bifaciálisok kérdése egyelőre megoldatlan.

A dolgozatunk témáját képező Szőlő-hegy III lelőhely a II telep alatti lejtőn helyezkedik el, paleolit megtelepedés szempontjából szokatlan geomorfológiai helyzetben. Bár a régészeti anyaga jelentősen szegényesebb, mint az I és a II telepeké (81 lelet, ezen belül 29 retusált darab), viszont a nyersanyag-összetétele nagymértékben hasonlít a Szőlő-hegy I telep nyersanyag-spektrumához, ami segítséget nyújthat a leletegyüttes értelmezéséhez és értékeléséhez.

Az szőlő-hegyi I és III telepek hasonlósága mellett szembetűnő a II lelőhely nyersanyag-spektrumának markáns eltérése az előbbiektől (4. ábra). Miközben a II telepen egyáltalán nem találunk kárpáti radiolaritból, vagy bármely más távolsági nyersanyagból készült retusált eszközt, addig a III telepen az egerbaktai átkováódott homokkőből nincsenek megmunkált kovák. Annak ellenére,

hogy a két lelőhely között mindössze néhány száz tíz méter a távolság, a lelőhelyek régészeti anyagai gyakorlatilag nem keveredtek egymással.

A fenti megállapítások mellett ki kell hangsúlyozni, hogy az Északi-középhegység területén ismert korai felső paleolit lelőhelyek között egyenlő sem tapasztalható hasonló, kárpáti radiolarit uralta nyersanyag-összetétel, emiatt is az I és a III telepek azonos csoportba tartozása több mint valószínű.

Következtetések

Szőlő-hegy III lelőhely anyaga az előforduló típusok és a technológia alapján, hasonlóan az I telephez, az Aurignacien kultúrába sorolható. A leletegyüttesben mind a korai, mind a tipikus Aurignacienre jellemző típusok megtalálhatók. Összehasonlítva a hazai tipikus Aurignacien nagyrédei lelőhelyeivel (Lengyel et al., 2006), mind tipológiai, mind technológiai értelemben eltéréseket találunk. Nagyréde-Öreg-hegy és Nagyréde-Vájsz tipikus Aurignacien anyagaiban kevés retusált penge található, 5%, illetve 15 %, miközben a Szőlő-hegy III lelőhelyen 31%. A két nagyrédei telepen a vakarók 27%-a illetve 11,5%-a készült pengén, a tárgyalt szőlő-hegyi lelőhelyen viszont több mint 50%. Technológiai tekintetben a nagyrédei leletanyagokban jelentős a szilánkdebitázs, és gyakoriak az ellentétes irányú pengeleválasztások a magköveken, míg a Szőlő-hegy Aurignacien anyagaiban ezek ritkák vagy hiányoznak.

Fentiek mellett a Szőlő-hegy I és III leletegyüttesekből hiányoznak a késői Aurignacienre jellemző *busqué*, *Vachons* és hajógerinc alakú (*caréné*) vésők, ezért a kultúra késői szakasza sem illik a vizsgált leletanyagra. Fenti véső típusok késő Aurignacienben betöltött „*fossile directeur*” szerepről a délnyugat németországi lelőhelyek kapcsán (mások mellett) Bataille és Conard kutatásaiból tudunk (Bataille & Conard, 2018).

Magyarország területén a Szőlő-hegy I és III telepekhez hasonló leletegyüttes ez ideig nem

ismert, annak ellenére, hogy a bükki barlangokban (Istállós-kői-barlang, Pes-kő barlang és Szeleta-barlang) előkerültek a korai Aurignacien csonteszközei. Viszont az említett barlangi lelőhelyeken az Aurignacien kultúrához köthető kova ipar igen szegényes és alig tartalmaz típusos darabokat (Patou-Mathis et al., 2016). A legközelebbi analógiákat technológiai vonatkozásban Ausztriában (Willendorf II, AH3) találunk (Nigst et al., 2008). Emellett a szőlő-hegyi Aurignacien leletegyüttesek hasonlóságot mutatnak a Vogelherd IV., V. rétegeinek korai Aurignacien anyagával (Hahn, 1977), elsősorban a Szőlő-hegy I telepen talált pengehegyek (*Spitzklinge*) előfordulása miatt. Fentieknek megfelelően a Szőlő-hegy III lelőhely (hasonlóan az I telephez) az Aurignacien kultúra korai szakaszához áll közelebb.

The Demjén-Szőlő-hegy III Early Upper Palaeolithic Site

Over the last decades, northeastern Hungary became a main target of intensive archaeological research focusing on the Upper Palaeolithic period, due to the geographical location and raw material resources of the area. As a result, several sites from different periods and cultures were discovered around Eger. One of them is the Szőlő-hegy overlooking the village of Demjén. The archaeological potential of the Szőlő-hegy plateau had discovered by Viola Dobosi already in 1975 but the Szőlő-hegy III spot has been identified only in 2017, during a field survey. This study aims to determine the age and cultural affiliation of the finds by comparing them to similar archaeological material from Hungary and the surrounding countries. The investigated assemblage is classified into the Aurignacien complex, displaying both Early and Typical typological characteristics. However, the morphology and production technology of the finds suggest Early Aurignacien origins.

Felhasznált irodalom

- Bataille, G., & Conard, N. J. (2018). Burin-core technology in Aurignacian horizons IIIa and IV of Hohle Fels Cave (Southwestern Germany). *Quartär*, 65, 7–49. https://doi.org/10.7485/QU65_1
- Hahn, J. (1977). *Aurignacien. Das ältere Jungpaläolithikum in Mittel- und Osteuropa*. Böhlau.
- Kozłowski, J. K., Mester, Zs., Zandler, K., Budek, A., Kalicki, T., Moskal, M., & Ringer, Á. (2009). Le Paléolithique moyen et supérieur de la Hongrie du nord: Nouvelles investigations dans la région d'Eger. *L'Anthropologie*, 113(2), 399–453. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2009.04.005>
- Kozłowski, Janusz Krzysztof, Mester, Zs., Budek, A., Kalicki, T., Moskal-del Hoyo, M., Zandler, K., & Béres, S. (2012). La mise en valeur d'un ancien site éponyme: Eger-Kőporos dans le Paléolithique moyen et supérieur de la Hongrie du nord. *L'Anthropologie*, 116(3), 405–465. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2012.05.004>
- Lengyel G., Béres S., & Fodor L. (2006). New lithic evidence of the Aurignacian in Hungary. *Eurasian Prehistory*, 4(1–2), 79–85.
- Markó, A., & Kázmér, M. (2004). The use of nummulithic chert in the Middle Palaeolithic in Hungary. In É. Fülöp & J. Cseh (Szerk.), *Die aktuellen Fragen des Mittelpaläolithikums in Mitteleuropa / Topical issues of the research of Middle Palaeolithic period in Central Europe*. Tata, 20–23 October 2003. *Komárom-Esztergom County Museum Directorate* (o. 53–76). Komárom-Esztergom County Museum Directorate.
- Nigst, P. R., Viola, B., Haesaerts, P., & Trnka, G. (2008). Willendorf II. *Wissenschaftliche Mitteilungen Niederösterreichisches Landesmuseum*, 19, 31–58.
- Patou-Mathis, M., Vercoutère, C., Lengyel, Gy., Szolyák, P., & Mester, Zs. (2016). New interpretation of the Upper Palaeolithic human occupations at Istállóskő Cave (Bükk Mountains, Hungary). *Eurasian Prehistory*, 13(1–2), 77–90.
- Pelikán, P. (1986). The Mesozoic siliceous rocks of the Bükk mountains. In *Őskori kovabányászat és kőszkönyersanyag-azonosítás a Kárpát-medencében. Nemzetközi Konferencia I-II* (o. 177–180). Magyar Nemzeti Múzeum.
- Plašienka, D. (2018). The Carpathian Clippen Belt and types of its klippen – an attempt at a genetic classification. *Mineralia Slovaca*, 50(1), 1–24.
- Sytnyk, O., Bogucki, A., & Łanczont, M. (2009). Deyaki aspekty syrovyny paleolitychnykh stoyanok Halytskoho Prydnister'ya. In J. Gancarski & A. Muzyczuk (Szerk.), *Surowce naturalne w Karpatach oraz ich wykorzystanie w pradziejach i wczesnym średniowieczu: Materiały z konferencji, Krosno 25-26 listopada 2008 r.* (pp. 241–272). Muzeum Podkarpackie.
- T. Biró, K. (1981). A kárpát-medencei obszidiánok vizsgálata. *Archaeologiai Értesítő*, 108, 198–205.
- T. Biró, K. (2008). Kőszkö-nyersanyagok Magyarország területén. *A Miskolci Egyetem Közleménye A sorozat, Bányászat*, 74, 11–37.
- T. Biró, K., & T. Dobosi, V. (1991). *Lithotheca – Comparative Raw Material Collection of the Hungarian Natoinale Museum*. Magyar Nemzeti Múzeum.
- T. Dobosi, V. (1976). Prehistoric settlement at Demjén–Hegyeskőbérc. *Folia Archaeologica*, 27, 9–39.
- Tóth, G. (1983). A Bükk felszínfejlődése és mai formakincse. In A. Sándor (Szerk.), *Bükki Nemzeti Park* (o. 62–106). Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat.
- Volanská, A. (2014). Gravettienske osídlenie polohy Bikoš II v Prešove. In M. Ološtiak (Szerk.), 9. *Študentská vedecká konferencia Zborník plných príspevkov*. Prešovská univerzita v Prešove. <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak6>
- Zandler, K. (2012). A paleolitikum kőiparai Eger környékén. *Gesta*, 11, 3–54.

A tealevelektől a levélhegyekig

TANULMÁNYOK
MESTER ZSOLT TISZTELETÉRE
60. SZÜLETÉSNAPJA ALKALMÁBÓL

KÖNYVTÁR 1

LITIKUM

SZERKESZTŐK:
FARAGÓ NORBERT
KIRÁLY ATTILA
SZEGEDI KRISTÓF ISTVÁN

LITIKUM KÖNYVTÁR 1.

Szeletai levéleszköz
Kozłowski et al., 2009, Planche 11 nyomán.

A tealevelektől a levélhegyekig

TANULMÁNYOK
MESTER ZSOLT TISZTELETÉRE
60. SZÜLETÉSNAPJA ALKALMÁBÓL

Szerkesztők:

Faragó Norbert

Király Attila

Szegedi Kristóf István

LITIKUM – A KŐKOR KERESZTAL FOLYÓIRATA
ELTE BTK RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

2021

A TEALEVELEKTŐL A LEVÉLHEGYEKIG TANULMÁNYOK MESTER ZSOLT TISZTELETÉRE 60. SZÜLETÉSNAPJA ALKALMÁBÓL

LITIKUM KÖNYVTÁR 1.

Kiadó:

Litikum - a Kőkor Kerekasztal Folyóirata

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

Felelős kiadó:

Király Attila – szerkesztő, Litikum - a Kőkor Kerekasztal Folyóirata

3524 Miskolc, Jósika M. u. 20. • attila@litikum.hu • <https://litikum.hu>

Felelős szerkesztők:

FARAGÓ NORBERT, KIRÁLY ATTILA, SZEGEDI KRISTÓF ISTVÁN

Sorozatszerkesztő:

KIRÁLY ATTILA

Grafikai terv, tördelés, borítóterv:

KIRÁLY ATTILA

ISBN (PDF): 978-615-01-1676-1

ISBN (puhafedelű): 978-615-01-1675-4

© A szerkesztők és a szerzők, 2021 • A kötet a Creative Commons *Nevezd meg!* - *Ne add el!* - *Így add tovább!* 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használható fel. A mű szabadon használható, terjeszthető és sokszorosítható az eredeti szerző és forrás megjelölése mellett. A feldolgozott, átalakított származékos mű az eredeti licenzfeltételekkel terjeszthető. ©iS©

A kötet első nyomása FR4 alakban, tíz nyomtatott példányban készült a *Source Sans Pro* és *Source Serif Pro* betűtípusok felhasználásával, melyek az SIL Open Font licenz alá esnek. A kiadvány *print-on-demand* módon érhető el a felelős kiadótól vagy a Litikum szerkesztőségében.

Nyomta és kötötte: Vareg Nyomda.

TARTALOMJEGYZÉK

Köszöntő	9
VIDA TIVADAR	
Mester Zsolt publikációi - bibliográfia 1989–2020	11
KIRÁLY ATTILA	
Társadalmi folyamatok a kőeszköz-kutatásban. A <i>chaîne opératoire</i> koncepció használata újkőkori kőanyagok vizsgálatában	23
SZILÁGYI KATA	
A fosszilis puhatestű vázak szerepének kérdése a magyarországi felső paleolitikumban	45
BÁLINT CSABA	
Demjén-Szőlő-hegy III korai felső paleolit lelőhely	63
BÉRES SÁNDOR ÉS KERESZTES DALMA	
Technológiai megfigyelések a rákóczipfalvi temető bifaciális levélhegyén	77
FARAGÓ NORBERT	
Nagykovácsi–Remete-barlang 10. rétegének időrendi kérdései	95
SZEGEDI KRISTÓF ISTVÁN	
Acsa-Rovnya vakaróinak komplex vizsgálata – felszíni leletegyüttesek a felső paleolitikus tájhasználat rekonstrukciójában	105
KIRÁLY ATTILA	